

**Ткаченко В., здобувач вищої освіти,
Науковий керівник: Чебан О.**
Одеський державний аграрний університет
e-mail: chebanoksana72@gmail.com

МЕНТАЛІТЕТ ЛЮДИНИ В ПЛИНІ ІСТОРІЇ

Дослідження менталітету людини може здійснювались в різних напрямках, зокрема, таких, як розгляд структури свідомості (основних елементів, рівнів, форм), або вивчення процесу мислення та пов'язаних з ним операцій, процедур, психічних актів.

У даному випадку розглядатиметься історико-культурний аспект проблеми, тобто зміст, характер світоглядних уявлень, понять, ціннісних орієнтацій людини та їх динаміки в часовому просторі.

Дослідження ментальності розпочинається зсереди XIX ст. працею М. Костомарова "Дві руські народності" і продовжується І. Нечуєм-Левицьким у "Світогляді українського народу", М. Грушевським у роботі "Хто такі українці і чого вони хочуть?". Особливої уваги ця проблема набула в наукових колах української діаспори. Зокрема, праці Д. Чижевського "Нариси з історії філософії на Україні", В. Липинського "Листи до братів-хліборобів", Ю. Липи "Призначення України" Ю. Липи, Д. Донцова "Духнашої давнини", Є. Онацького "Українська емоційність", О. Кульчицького "Світовідчуження українця", М. Шлемкевича "Загублена українська людина", І. Лисяка-Рудницького "Україна між Сходом і Заходом", І. Мірчука "Світогляд українського народу".

Предметно-понятійне поле проблематики ментальної характеристики українського народу вивчали М. Попович, С. Кримський, Н. Соболева, В. Храмова, А. Ручка, О. Донченко, Р. Додонов, В. Пилипенко, А. Швецової, Є. Головаха, І. Лисий, П. Гнатенко, М. Міщенко Н. Каліна, Т. Левченко, Є. Чорний, О. Шоркін, М. Колотило, К. Шкуренко.

Менталітет людини є своєрідним синтезом надіндивідуальних елементів свідомості, як загальнолюдських, так і конкретно-соціальних та національно-специфічних, з власним їх усвідомленням, ставлення до оточуючої дійсності, до самого себе. Плин історії свідчить, що розвиток менталітету відбувався у напрямку від розуміння одиночних явищ до їх узагальнення, від конкретного до абстрактного рівня мислення, до збагачення форм пізнання. При цьому змінювались ціннісні уявлення, орієнтири людини [3].

Дослідження свідомості та моральної практики східного слов'янства Х-ХІІІ ст. доводить, що в цей період поступово починає відрізнятися мотив від вчинку, мета і дії від їх наслідків, зростає почуття моральної гідності як в теоретичному мисленні, так і в функціонуючих стереотипах поведінки. Якщо раніше образа особи і майновий збиток в моральному плані вважались однопорядковими, то з плином часу вони диференціюються. Із «Уставу»

Ярослава впливає, що не тільки злочинна дія, але і думка про неї аморальна, гріховна, заслуговує на покарання.

Характерними ознаками менталітету людини середньовіччя, в тому числі і Київської Русі, були символічне сприйняття світу, онтологізація етичних та естетичних понять, співставлення земного, недосконалого і небесного довершеного, душі і тіла, вічності і минучості. У символічному світовідчутті можна виділити, принаймні, такі риси, як дуже широка, всеохоплююча сфера дії символів, їх релігійно-естетичне забарвлення та ієрархічно-вертикальна спрямованість. Рівні і форми свідомості (побутової, теоретичної, індивідуальної, суспільної), ритуалізованої форми поведінки, предмети домашнього вжитку – все має символічний смисл. Нормативно-цілісне значення символів яскраво виявляється в церковних канонах, філософських узагальненнях, в мистецтві, в побуті. Звідси етично-символічне трактування частин року, доби, простору, природних прикмет людських якостей, про що виразно свідчать літописи, апокрифи, інші пам'ятки релігійно-філософського та світського характеру [5].

Ці загальні для середньовічної свідомості ознаки мали свої особливості в Київській Русі, зокрема, в XI-XIII ст. Це виявляється в тлумаченні певних подій, ставленні до створеного світу, до історії, до особи, системи цінностей. Так, в свідомості людини того часу християнські традиції поєднуються з елементами язичницьких уявлень про світ (двовіра), що позначається і на світоглядному і на побутовому рівні.

Як свідчать пам'ятки культури XI-XIII ст. в народному світогляді (на відміну від книжного, тобто релігійно-філософського) домінує уявлення про трьохрівневий світ (підземний, земний, небесний – «світове дерево»), наділене символіко-етичними якостями. Символіка простору виразно проявляється не тільки в апокрифах, народному фольклорі, а і в побуті, в оздобленні жіночого одягу.

Якісна неоднорідність часу і простору виявилися, зокрема, в числовій символіці: семи частин віку людини, семи віків історії, що завершуються восьмою, кінцевою. Про співставлення числових символів з просторовими сферами, людськими якостями, періодами життя йдеться в багатьох давньоруських пам'ятках – в апокрифах, «Ізборнику» 1073 р., в «Небесах», «Шестодневі» І. Екзарха, пізніше – Діоптрі П.Пустинника [4].

Християнські догмати, християнські свята поєднуються в Київській Русі з дохристиянськими звичаями, культом роду та рожениць, поклонінням силам природи. Церковний устав Ярослава I «Руська правда» визнавали невінчану жінку, визначали становище позашлюбної сім'ї, право на спадщину. Історичний процес хоч і уявлявся як провіденціалістський, розглядався з позицій оптимізму, без есхатологічної напруги, яка мала місце в культурі Західної Європи. При цьому, як свідчать джерела, людина мала вибір між добром і злом. Останнє, згідно з тогочасною думкою, не мало власного існування, було «тінню від добра».

Західний європеєць більшою мірою тяжів до раціональних форм пізнання світу, побутового прагматизму, ніж східне слов'янство, в свідомості якого

яскравіше відчутні містичні, ірраціональні елементи. Цікаво, що створений земний світ, хоч і був нижчим, в порівнянні з небесним, найчастіше сприймався як прекрасне і радісне явище, частина гармонійного універсуму. Яскравим проявом такого світовідчуття є «Повчання» Володимира Мономаха. Есхатологічні мотиви з'являються пізніше, в кінці XIII ст.

Вплині часу змінювались історичні основи, правові, моральні, світоглядні засади менталітету українства. Те, що вичерпало себе, зникало зовсім, щось переосмислювалось, а окремі елементи прадавніх звичаїв увійшли в християнську обрядовість, існують досі (колядування, кутя на Святвечір, писанки на Великдень, зелені свята)[7].

У Київській Русі велике значення надавалося пізнавальній діяльності (вивченню, в першу-чергу, «святих» книг). Мудрість як синтез знання, одкровення та способу життя високо цінувалось. Давньоруські діячі пишуть про необхідність навчання, порівнюючи книги з ріками, що живлять людство, спрямовуючи читачів до самовдосконалення. Планування мудрості в той час вплинуло на подальший розвиток культури русів, сприяло, зокрема, періоду реформації та відродження в Україні (др. пол.XV- пер.пол. XVIIст.).

У давньоруській літературі розроблялись також питання ідеалу, патріотизму, віри, любові, життєвих чеснот. Ідеал, частіше за все, втілювався не в абстрактних поняттях, а в образі особистості, реальної чи гіпотетичної, яка була зразком поведінки, виконуючи виховну ціннісно-орієнтовну функцію. Людина, яка стала на шлях самовдосконалення, мусила, пам'ятаючи про неминучість кінця власного існування, відкинути все дріб'язкове, бути лагідною, терплячою, невибагливою, мала допомагати всім нужденним, дбати про своє просвітлення і очищення інших. Цей зразок поведінки з певними змінами зберігається на протязі віків, набуваючи, наприклад, рис крайнього аскетизму у І. Вишенського, діяльного гуманізму у представників українського Відродження (Ю. Котермак, Ю. Рогатинець), поміркованих чеснот в етичних творах викладачів Києво-Могилянської академії. Саме в Давній Русі в менталітет людини закладається кордоцентризм (про що свідчать агіографічна література, «Моління Даніїла Заточника»), який згодом отримає найповніше втілення в творах Г. Сковороди, П. Юркевича, в їх «філософії серця».

В системі цінностей того часу важливе місце займала віра, надія, любов. Віра- основа, фундамент трансцендентного зв'язку та приєднання людини до «горного» світу. Якщо віра мала суб'єктивний характер, то любов існувала, з одного боку, в усьому створеному світі, з іншого – була притаманна людині як особисте ставлення до Бога, до «ближнього свого», як здатність до жертвності. На рівні духовного сходження людини, трансцендентного зв'язку з Абсолютом, віра і надія, як необхідні висхідні етапи цього шляху, з самого початку з'єднані з любов'ю, з удосконаленням людини, поступово розчиняються в ній, стають ніби зайвими, внаслідок чого любов перекриває, поглинає їх. Тобто є межа віри та надії, але немає межі любові. Любов як одне з найважливіших понять християнської думки має релігійно-етичний та сакральний зміст. В усіх випадках любов повинна бути милосердною, чистою, високою. В цих значеннях любов виступала як вищий принцип буття,

організації всесвіту, діяльності людини. В людині цінувались братолюбність (хоча і існувала подвійна норма – для своїх і чужих, ворогів, тих, кого вважали зрадником), милосерність, співчутливість та працьовитість. Заохочувались гостинність, щедрість, повага до людей старшого віку, існуючих звичаїв. Засуджувались лінощі, лицемірність, корисливість, облудність, невічливість, невігластво.

Аналіз джерел показує специфіку співставлення душі і тіла в людині. В Київській Русі не було різкого дуалізму духу й плоті, як доброго і злого. Традиція, за якою тіло розглядалось як в'язниця душі, що мала лише негативний вплив на дух, не була поширеною в Україні ні в той час, ні пізніше. Людина вважалась єдністю тіла і духу, причому плоть як творіння Боже теж була благом, впливала, в свою чергу, на душу, а правильний, праведний спосіб життя зберігав цю гармонію. В суспільній та індивідуальній свідомості розглянутого періоду існували прогресивні для того часу елементи духовної культури, що відбивали інтереси суспільства, формулювали своєрідний стиль мислення та поведінки людини.

Із плином часу зміни в ціннісних орієнтаціях є природним процесом, при якому забезпечується синтез традицій і новацій, певна духовна цілісність суспільства, окремої людини. Коли ж відбувається штучна руйнація культури, що мала місце на протязі століть в нашій культурі, наступництво стає проблематичним, порушується зв'язок між культурним надбанням минулого і сучасністю.

Список джерел:

1. Грабовська І. Українська ментальність крізь призму ХХ століття / І. Грабовська // Пам'ять століть. 2000. №1/2. С. 3–13.
2. Гордійчук О. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Випуск 1(84). С. 15-18.
3. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (головаредко легії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори). Київ: Абрис, 2002. 74 2с.
4. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. Київ, Знання України, 2006. 1200с.
5. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми теорії ментальності. Київ, Наукова думка, 2006. 405с.
6. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ, Либідь, 2001. 334с.
7. Стражний О. С. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ: Книга, 2008. 368с.